

kapcsolódó kutatóhelyek, s még inkább a távolabbról érintettek lemondhatnak, s nyilván le is mondanak rosszul kihasznált folyóirataikról, amelyeket jelenleg kényszerűségből, „kegyeletből” fizetnek elő. Csak egy példa: a biológiai szakirodalmat intenzíven felhasználják az orvostudományban, az állatorvostudományban, az agrártudományban, a biotechnikai, környezetvédelmi, gyógyszeripari kutatásokban. E szakterületek a magyar tudomány igen jelentős részét teszik ki, a szakirodalom nagy és fajlagosan is drága, mégis hazánkban egyetlen jelentős állományú biológiai könyvtár sem.

Nagyon valószínű, hogy a helyzet javításában az érdekeltséget is be kell kapcsolni, kevés az adminisztratív készlet. (Talán hihetetlen, de törvény van a postafordultával való könyvtárközi szolgáltatásra, ám ez csak arra jó, hogy naponta százszor, ezerszer megszegjék.)

A felvázolt helyzet siralmas, de mint láttuk, nem reménytelen, mert nem annyira pénz, mint inkább felismerés, elhatározás és tettek kellene a javításhoz. Mindenekelőtt felső és legfelső tudománypolitikai szinten.

Marton János – Zsigó Ildikó

(*Magyar Tudomány* 90/6.)

Hol a tudás hatalma?

Diktatúra – voluntarizmus – tudományellenesség – tudományos-technikai lemaradás – gazdasági visszaesés – társadalmi pangás. E lánc valójában hálózat, mivel egyes tagjai több másikkal is visszacsatolásos kapcsolatban állnak, azaz több ördögi kört is alkotnak. Központi helyzetben van a tudomány lebecsülése, lekezelése, ami eredője is, eredménye is a diktatórikus rendszer folyamatának.

A sztálinista hatalom és a tudomány viszonyában klasszikusnak tekinthetjük az alábbi, 1948-as Pravda-idézetet:

„Az Akadémia elnöksége és a Biológiai Osztály megfeledezett a tudomány legfőbb eleméről, a pártosságról. A politikai semlegesség és az objektivizmus álláspontjára helyezkedtek.”

Hogy ezt hogyan kell érteni, megmondta Liszenko:

„Ha meg akarsz kapni egy tudományos eredményt, meg is kapod.”

Ezeken a tanokon nevelkedtek a magyar tanítványok, ahogy mai helyzetünk is mutatja. A magyar tudomány az elmúlt negyven évben végigszenvedte az ideológiai és politikai huzavonának, az elszigeteltség, az elégtelen ellátottság és az ezekből eredő kontrasztelekció minden kinját. A hatalomnak a tudományos életbe való kézzivezrléses beavatkozása mindennapos gyakorlat volt, ám a *nagy folyóiratrevízió* minden bizonnyal egyedül áll a világ összes ilyen machinációja közt. Már csak ezért is érdemes a bepillantásra, meg azért is, mert tipikusan

mutatkoznak meg benne a hatósági akciók jellegzetességei: az irracionizmus, az önkényesség, a felelőtlenség, a konspiráció, a szolgápparátusnak kártevésre való kivezénylése, majd cserbenhagyása.

A magyar tudományos intézmények szegényes költségvetéséből sohasem jutott elég a könyvtárakra. Ami a fizetések, a rezsi, a dologi kiadások után megmaradt, abból kellett tengődniük. Pedig a tudomány legbensőbb lényege az információ: ha nincs input, nincs output. Centralizált országunkban azt vártuk volna, hogy a tudományos könyvtárak élveznek egy kis kedvezést, hogy legalább olvasni lehessen a szűk esztendő átveszelése alatt. A tendencia azonban ellentétes: az utóbbi években a korábbi *tűrés* helyett egyre *inkább a tiltás* jellemzi a hatóság hozzáállását.

Példánk jobb megértéséhez szólni kell pár szót a külföldi tudományos folyóiratok rendelési mechanizmusáról. Ez még a régi szép idők kövülete, amikor jónak látták központi ellenőrzés alatt tartani a megbízhatatlan értelmiség gyanús olvasmányait. Az előfizetőkkel a Posta áll kapcsolatban, de az csak begyűjti a megrendeléseket és inkasszál, magát a rendelést, az árazást a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat intézi. A könyvtáraknak tilos a kiadókkal kapcsolatba lépni, még a hiányzó számok reklamálása is csak a szolgálati úton történhet.

Így folydogált szűk medrében az élet, amikor 1982-ben valaki odafönt megalégette a könyvtárak dorbézolását. Megnyomta a gom-

bot, s a szolgálati vonalon végigdübörgött az ukáz. A könyvtárak júliusban levelet kaptak a legelső fokozattól, a Postától, hogy tőkés folyóirataik közül mondják le a fölöslegeseket. (A „tökések” aránya általában jóval kilencven százalék fölött van a tudományos könyvtárakban.) Hogy azért sejtsek a delikvensnek, nem babra megy a játék, a baljós üzenet a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalára hivatkozott. A papírfecnikből így lett inkognitós parancs. A felszólítás természetesen nyitott kapukat döngtetett, hisz a kutatóhelyeken szó se volt fölösleges folyóiratokról, örült, aki a fontosak legfontosabbjait meg bírta venni. A könyvtárosok kézen-közön át tudhatták meg, hogy ott fönt sem a fölöslegesekre gondoltak, hanem minimum húszszázalékos csökkentést vártak el – pénzben. A reflexek, ha csikorogva is, működésbe léptek, s a legtöbb könyvtárban megnyírbálták a szegényes állományt. Ezért is lett annyira megrendítő a decemberi pofon, az újabb levél (megint csak a Postától), amely tudatta, hogy közben egy „erre felhatalmazott bizottság” (lakonikus is tud lenni a bikkfanyelv) végrehajtotta a nagy revíziót, újabb rendet vágott a folyóiratok között. A névtelenségbe burkolt keretlegények irgal-

matlan tarolást végeztek. Mivel a legjobb folyóiratok jártak a legtöbb helyre, az álarcsok ezeket irtották legbuzgóbban, különösen, mivel általában ezek voltak a legdrágábbak is, hadd örüljön a gazda. A lefejezett állományok információs értéke a semmivel vált egyenlővé. Egy akkor írt elemző cikk végkövetkeztetése:

„A bizottság a legnélkülözhetetlenebb folyóiratokat csökkentette a legnagyobb mértékben és elsősorban onnan vette el őket, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk.”

A kártétel súlyosságát talán az jellemzi legjobban, hogy a tudományos közvélemény felháborodása ezúttal áttörte az alázatos tudomásulvétel karámját. Levelek, cikkek születtek, neves tudósok is tiltakoztak. Álljon itt az Akadémia egyik alelnökének a Tudománypolitikai Bizottság államtitkárához írt leveléből az első és az utolsó mondat (az államtitkár egyébként minden bizonnal kívülálló volt az ügyben, ezért is lehetett hozzá fordulni):

„Bizonyára nem mondok újat, amikor én is jelzem azt a levertséget és megdöbbenést, amit a tőkés folyóiratok megrendelésében tett központi intézkedés a kutatók körében előidézett... Összefoglalva: elvileg nem lehet egyetérteni azzal, hogy a kutatók megkérdése nélkül komputer döntson abban, hogy mi kell nekünk és mi az, amiről lemondunk, ha kényszerhelyzetben az ország érdeke úgy kívánja.” (Talán nem veszi rossz néven a levélíró, ha megemlítjük, ami ma már nálunk is közkeletű: a legnyomorultabb kényszerhelyzetben lévő országok épp a tudományra kezdtek áldozni, hogy kijöjjenek a gödörből – ki is jöttek. A rideg valóságban *számítógépről* szó sem volt, a kézivezérléshez illő módon csakis a bizottság önkénye döntött az elvételek felől.)

A közfelháborodás lazított egy kicsit a hurkon: kegyesen megengedték, hogy az elvett folyóiratok egy részét pótlólag megrendeljük. Nyilván azt is a lázongás okozta, hogy utólag egy kis bizonyítványmagyarázásra is sor került, persze nem keresztapai, hanem csak verőlegényi szinten. (A föilletékes csak évek múlva mosta kezeit egy tévériportban.)

A hatóság cinikus módon egy könyvtáros testületet, a művelődési miniszter tanácsadójaként működő Országos Könyvtárügyi Tanácsot (OKT) szemelte ki haragja vesszejének, s természetszerűleg adódott, hogy őt is tegye meg bűnbaknak. Van ugyan könyvtári osztálya is a Művelődési Minisztériumnak, amelyet ki lehetett volna akasztani cégérül, de hát ez esetleg Ariadne-fonallá változhatott volna, amit

semmiképp se kívánt a Minotaurusz. Ha már úgyis hazugság, mindegy, hogy mekkora; legyen a fügefalevél a mindenféle hatósági funkció nélküli OKT, ami mögött, ha fellebben is, nem *szerv* van, csak a homogén monolit.

Jellemző módon az OKT-t se mint szervezetet vonták be az akcióba, hanem csak néhány tagját tüntették ki bizalmukkal. Maga a testület sohasem foglalkozott a dologgal. (Épeszű könyvtáros nem is vállalkozna ilyesmire nyíltan.) Mindazonáltal az OKT elnöke két hosszú cikket írt a nagy revízióról, amelyek semmit se tisztáztak, de alkalmasak voltak arra, hogy a *közvéleménynek* az OKT bűnösségét sugallják. E cikkek úgy állították be a dolgot, mintha országos szinten választékbővítés lett volna az intézkedések célja: ne tizenkétezerféle folyóirat járjon nyolcvanezer példányban, hanem harmincezerféle ötvenezer példányban. Hogy melyek lettek volna a választékbővítő folyóiratok, s hova jártak volna, arról egyetlen szó sem esett, azóta sem. Ugyancsak nem esett szó felelősségről, felelősökről, a bizottság kilétéről, létrehozójáról; ebből is nyilvánvalóvá vált, hogy az érinthetetlen felsőbbség kezdeményezte a dolgot, ő tologatta bábjait. A kulissza hamarosan lehasadt, mert az OKT alelnökében volt elég civil kurázszi, hogy nyilatkozatban cáfolja meg a testület részvételét. Válasz persze nem érkezett, a szokásos hallgatásba burkolóztak a rajtakapottak.

Bár mély sebek maradtak, a felzúdulás eredményeként sikerült kivédeni a magyar tudomány információellátásának teljes csődjét. Nem kellett azonban sokáig várni a revansra. A közvetlen adminisztratív manőver félsikere után elővették a pénzügyi bunkót. Míg 1983-ban csak néhány százalékot kellett fizetni a megrendelőknek a hivatalos valutaárfolyam felett, aligha véletlen, hogy 1984-ben visszamenőleg 150 százalékra emelték fel a „folyóirat-dollár” árfolyamát. Addigra ugyan már ki voltak fizetve a folyóiratok az eredeti hivatalos áron, a hatóságot azonban ez nem zavarta; a könyvtáraknak ugyanis minden évben ki kell nyilatkoztatniuk, hogy a hivatal által megadott árakat nem tekintik kötelezőnek – mármint a hivatalra nézve –, hanem készek bármennyit fizetni utólag is. A fenntartóknak százazreket, milliókat kellett hirtelen előteremteni a tervgazdálkodás nagyobb dicsőségére.

Nagyot tévedne, aki netán azt gondolná, hogy itt egyszerű vállalati túlkapásról, a Kultúra partizánakciójáról volt szó. Korántsem! Ekkor vezették be ugyanis, hogy a folyóiratok

árát *négy(!) főhatóság*, a Pénzügyminisztérium, a Művelődési Minisztérium, az Országos Anyag- és Árhivatal, valamint a Kereskedelmi Minisztérium állapítsa meg. Hogy e párját ritkító összműködés hogyan megy végbe, azt a legsűrűbb homály fedi. Bizonyára van egy hatalmas ötödik, a koordinátor, aki viszont szerencsésen elvész a sok bába közt. A prés csavarját azóta is szorgalmasan tekerik. 1988-ban már 180 százalék fölé emelkedett az árfolyam. A „fizessenek a szegények” akció elérte, hogy immár „önként” csonkítják magukat a könyvtárak.

Hol tartunk most? Vezető orvosi és biológiai folyóiratokat vizsgálva kiderült, hogy 1982 és 1988 közt három és félszeresére nőtt a forint áruk. Ezzel senki sem tudott lépést tartani, a könyvtárak csak a megkértszerzésig bírtak eljutni, nyilván addig is óriási erőfeszítések árán. Így tehát 1988-ban hetven százalékkal többet kellett volna költeniük ahhoz, hogy elérjék a néhai, 1982-es színvonalat. Persze közben új folyóiratok légiója jelent meg, arról nem is beszélve, hogy az 1982-es ellátottság is messze volt az ideálistól.

Itt állunk most. Azazhogy így megyünk lefelé.

Marton János

(*Élet és Irodalom*, 1990. júl. 13.)